

Darba Centrāles darbība 1939.–1940. gadā

Functioning of the Central Labour Office, 1939–1940

Aivars Stranga, *Dr. habil. hist.*

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes

Vēstures un arheoloģijas nodaļas profesors, LZA īstenais loceklis

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050

E-pasts: aivars.stranga@lu.lv

1939. gada maijā Latvijā tika izveidota jauna birokrātiska institūcija – Darba Centrāle. Rakstā izvērtēti tās dibināšanas cēloņi, darbības mērķi un rezultāti. Secināts, ka Darba Centrāle aizsāka regulēt un kontrolēt darbaspēka kustību, taču tās ierobežotās pilnvaras neļāva atrisināt nevienu jautājumu, kas bija saistīts ar galveno problēmu – darbaspēka trūkumu laukos. Jau 1939. gada nogalē kļuva redzams, ka būs nepieciešams ieviest radikālu saimniecisku dienestu, kas militarizēs darbaspēka kustību valstī.

Atslēgvārdi: autoritārisms, ekonomika, Darba Centrāle, darbaspēks, regulācija.

In May 1939, a new bureaucratic institution – Central Labour Office – was established in Latvia. The article analyses the reasons of its foundation, the goals and the results of its activities. The article concludes that Central Labour Office started regulation and control of work force movement, however, within its powers it was unable to solve the issues related to the main problem – deficit of rural labour. Already in late 1939, the necessity to introduce radical economic labour service became self-evident in order to control the circulation of labour force in Latvia.

Keywords: authoritarianism, economy, Central Labour Office, work force, regulation.

Kā jau vairākkārt atzīmēts, valsts saimniecības galvenā problēma bija darbaroku trūkums laukos, bet Finanšu ministrijas ierēdņi 1939. gada sākumā tomēr uzskatīja, ka šīs problēmas risinājumu “... *nevar panākt tikai ar administratīvas dabas likumiem*”.¹

1939. gada janvāra sākumā presē parādījās raksti ar ļoti zīmīgu un daudzsoļošu nosaukumu “Mūsu otrā agrārā reforma”.² Konstatējot labi zināmo faktu, ka bija ļoti daudz saimniecību, kuras neatbilda intensīvām, modernām saimniekošanas metodēm, bet nodarbināja daudz laukstrādnieku, arī no ārzemēm, tika uzsvērtā nepieciešamība izvērst lauksaimniecības racionalizāciju, to bija paredzēts īstenot

ar jaunas valsts bankas – Vispārējās lauksaimniecības bankas – palīdzību.³ Viens no tās galvenajiem uzdevumiem bija veicināt “... darba racionalizēšanu, mehanizēšanu un elektrības pielietošanu, visu spēku rūpīgāku izlietošanu”.⁴ Parādījās pat šādi spriedumi: “Ne velti kāds mūsu saimnieciskais darbinieks Vispārējās lauksaimniecības bankas nodibināšanu apzīmēja par otro agrāro reformu.”⁵ Vienas jaunas valsts bankas nodibināšana, protams, nevarēja ievadīt otru agrāro reformu, lai arī tās uzdevumi varēja būt nodevīgi saimniecību modernizācijai, kas tomēr bija garš un ilgstošs process,⁶ bet darbaspēka problēma laukos bija akūta un prasīja nekavējošu risinājumu – pat akadēmiskajā “Economistā” parādījās visai dramatiski secinājumi, piemēram šāds: “Lauksaimniecībai draud sabrukums, ja no ārzemēm nevarēs ievest nepieciešamos strādniekus ...”,⁷ un ātrs risinājums varēja būt tieši radikāli administratīvi soļi. Citādā ceļā ielaisto slimību nevarēja apārstēt, taču arī izārstēt to nebija iespējams. Pašā aprīļa sākumā vai varbūt marta pēdējās dienās valdība uzsāka Darba Centrāles likuma izstrādi; kā vēlāk atzina pats Ulmanis, sākotnēji bija cerēts likumu izstrādāt vienas nedēļas laikā, taču darbs izrādījās sarežģītāks,⁸ nekā bija gaidīts, un prasīja četras nedēļas.⁹

2. maijā valdība pieņēma likumprojektu par “Darba sagādāšanu un darba spēka novietojumu”¹⁰, kura praktiskai īstenošanai tika radīta jauna institūcija – Darba Centrāle. Pirms sīkāk apskatīt tās darbību, jāatzīmē, ka šajās dienās tika pieņemti trīs jauni finansiālas dabas lēmumi. Pirmkārt, tika nolemts materiāli atbalstīt godalgotos un apbalvotos laukstrādniekus, slimību un dzemdību gadījumos nodrošinot viņus slimokasēs; tas bija atzīstams lēmums, taču skartu tikai 5400 laukstrādniekus – dažus procentus no viņu kopskaita. Otrkārt, atvieglojumi palīdzības saņemšanā slimību un dzemdību gadījumos pienāktos tiem lauksaimniekiem un viņu ģimenes

locekļiem, kuri savās saimniecībās bija uzbūvējuši jaunas ēkas vai pastāvošās ēkas pārbūvējuši par laukstrādnieku dzīvokļiem vai kuri nodarbina precētus laukstrādniekus vai laukstrādniekus ar bērniem (tas bija domāts, lai veicinātu laukstrādnieku dzīvokļu izbūvi un precētu gada laukstrādnieku nodarbināšanu). Tādu saimnieku visā valstī bija vēl mazāk – 5300,¹¹ nieka pāris procentu no saimniecību kopskaita. Treškārt, bija paredzēts palielināt to gada laukstrādnieku skaitu, kuri saņēma ģimenes piemaksas¹² – tās jau saņēma 5800 laukstrādnieki, bet ar 1. jūniju saņemtu vēl 5400¹³ (kopā arī tie būtu tikai nedaudz vairāk par 10% visu laukstrādnieku). Visi šie pasākumi ir pozitīvi vērtējami,¹⁴ un tos var saukt par tādiem, kuru nolūks bija lauksaimniecības modernizācija, taču galvenais uzsvars valsts politikā tika likts nevis uz tiem, bet uz nekavējošu darbaspēka kustības kontroli, un to veica tieši Darba Centrāle.

Raksturojot pieņemto likumu, lauksaimniecības ministrs J. Birznieks paziņoja: “Darba spēka brīva kustība, kāda pie mums bijusi visu laiku ar nelieliem ierobežojumiem, nav devusi vajadzīgos panākumus visās mūsu saimnieciskās nozarēs ... Man jāsaka, ka šis likums ir smags un viņa iedzīvināšana nebūs viegla; tā būs grūtāka par viena otra cita mūsu dzīvi kārtjoša likuma realizēšanu dzīvē. Saduroties ar šo likumu, mums nāksies atteikties no daudziem paradumiem, kas ne tikai gadu desmitos, bet gadu simtus ir pazīstami mūsu dzīvei un darbam. Mēs nevaram iztikt nevienu dienu bez šī likuma.”¹⁵ Reti kurš likums bija ticis raksturots kā tāds, kas maina “gadu simtus” ierasto kārtību. Kā praktiski tas bija jārealizē? Brīvai darba kustībai pienāca gals: tikai ar Darba Centrāles “... iestāžu starpniecību turpmāk varēs pieņemt visa veida darba spēku”.¹⁶ Darba Centrālei tika uzdots rūpēties par darba sagādāšanu un darbaspēka novietojumu visās ražošanas nozarēs. Visa veida darbiniekus,

izņemot vecākus par 65 gadiem, darba devēji turpmāk varēja pieņemt darbā tikai ar Darba Centrāles iestāžu amatpersonu starpniecību vai atļauju. Tas neattiecās tikai uz valsts autonomo uzņēmumu un pašvaldību darbiniekiem, kuru pieņemšana darbā bija pakļauta sevišķiem likumiem, uz valsts iestāžu darbiniekiem un privāto uzņēmumu administratīvo un tehnisko personālu, izņemot meistarus. Kā redzam, izņēmumi bija samērā plaši.¹⁷ *“Darba apgādes iestādēm nav atļauts liegt darba meklētājiem savus pakalpojumus, atsaucoties uz viņu tautību, ticību vai piederību pie aroda organizācijas. Darbinieku tautība, ticība vai piederība pie aroda organizācijas nevar noderēt par iemeslu darbinieku atlaišanai no darba.”*¹⁸ Centrālei bija tiesības pieprasīt, lai reģistrējas visi, kas attiecīgajā gadā beiguši augstskolu vai vidusskolu vai no tām aizgājuši; tas pats attiecās uz visiem jauniešiem līdz 21 gada vecumam, ja viņi neapmeklē mācību iestādi vai neatrodas kara dienestā. Likums bija spēkā līdz 1942. gada 1. februārim, un par tā nepildīšanu draudēja sods līdz 500 latiem vai arests līdz divām nedēļām, vai abi kopā.¹⁹ Centrālei bija arī skaidras policejiskas funkcijas; piemēram, tā varēja *“... pieprasīt paskaidrojumus arī no cilvēkiem, kuri nekur nestrādā, bet dzīvo un bieži ļoti labi dzīvo. Viņi ne tikai nestrādā, bet traucē citus darbā. Valstij ir tiesības zināt no cilvēka, kurš nestrādā, no kā viņš dzīvo”*.²⁰ Centrāle aizvietoja divu veidu organizācijas, kas līdz tam bija darbojušās ar darbaspēka sagādi: tie bija darba biroji Lauksaimniecības kameras paspārnē, kuros varēja iesniegt pieprasījumu pēc darbaspēka vasaras darbiem, taču tie neregulēja, nemaz nerunājot par to, ka nenodrošināja darbaspēka kustību, kā arī privāti darba sagādāšanas biroji.²¹

Darba Centrāles uzbuve bija šāda: tai bija direktors, par kuru iecēla a/s “Ādas un vilnas centrāles” valdes priekšsēdētāju Arvidu Šmitu;²² Centrālei bija paredzēta arī padome, kura sastāvēja no ministriju un

kameru pārstāvjiem; galvenie darba darītāji bija Centrāles pilnvarnieki: *“Viens pilnvarnieks pārzinās padomu došanu dzīves vietas maiņas, darba, aroda un profesijas jautājumos, cits pilnvarnieks rūpēsies par laukstrādniekiem un lauksaimniecības mācekļu sagādāšanu ...”*, citi – par citām jomām.²³ Gada beigās, 1939. gada decembrī, Centrāle jau bija atvērusi 10 nodaļas provincē un gatavojās atvērt nodaļas Tukumā un Valmierā: *“Nākamā gadā darba tirgus būs pilnīgi centralizēts un bez darba centrāles starpniecības nevarēs pieņemt nevienu darbinieku.”*²⁴ Bija arī iestādes, kuras sauca par padomtuvēm – ar oktobri bija sākušas darboties padomtuves Rīgā, Liepājā, Ventspilī, Jelgavā, Jēkabpilī, Valkā, Valmierā, Cēsīs, Daugavpilī, Abrenē, Ludzā un Rēzeknē – kā varēja noprast no nosaukuma, tās tikai deva padomus darbaspēka sagādāšanas jautājumos.²⁵ Kā jebkura jauna birokrātiska iestāde Darba Centrāle veicināja papīra plūdu pieaugumu; piemēram: *“Latvijas darba centrāle šodien izsūta visiem uzņēmumiem darba spēka kvalifikācijas anketas. Tās jāaizpilda visiem uzņēmumiem, kas nodarbina amatniekus un kvalificētus strādniekus. Izpildītas ziņu lapas jāiesūta centrālei triju dienu laikā.”*²⁶

Likums par Darba Centrāli bija tik nozīmīgs, ka pats Ulmanis sniedza tam plašus un viņam neraksturīgi dramatiskus vērtējumus (*“... likums par darba spēka sagādāšanu un darba spēka novietošanu ir smags, bezgala smags likums ...”*²⁷); īpaši tas izskanēja laikā, kad notika viņa brauciens uz Brocēnu cementa fabriku 1. jūnijā (šie vērtējumi tika publicēti presē kā “Valsts Prezidenta Kārļa Ulmaņa norādījumi Brocēnos”). *“Mums trūkst darba roku ...”*, un tas rada *“... smagas pārdomas ...”*, atzina Ulmanis; rūpniecība atņē darbarokas laukiem, un risinājumam būtu jābūt rūpniecības racionalizācijai, bet to nevarēja īstenot ātri. Darbaspēka problēma bija neatliekama, un līdz ar to nekavējoties bija jāsāk darbaspēka kustības kontrole, turklāt – *“mēs*

visu šini likumā vēl neesam iestrādājuši”. Kas tad bija jau iestrādāts? “*Smagi ir 2 jauni likuma panti,*” teica Ulmanis. Viens: sievietes, kas jaunākas par 22 gadiem, varēs strādāt pilsētās par mājkalpotājām tikai tad, ja attiecīgajā pilsētā ir nodzīvojušas pēdējos piecus gadus. Tā bija vēlēšanās noturēt sievietes laukos. Otrs: sievietes un vīrieši, kas jaunāki par 22 gadiem, varēja tikt nodarbināti rūpniecības uzņēmumos Rīgā, Daugavpilī, Liepājā, Ventspilī, Jelgavā tikai tad, ja pēdējo piecu gadu laikā trīs gadus bija nodzīvojuši minētajās pilsētās. Likums tika piemērots arī visiem būvniecības, ceļu un izbūves darbiem, kā arī citiem sezonas darbiem, bet netika slēpts, ka ir iecere studentus un vidusskolu beidzējus sūtīt lauku darbos.²⁸ Taču – kā bija atzinis Ulmanis – likumā vēl nebija iestrādāts viss: likums regulēja darbaspēka kustību, taču Darba Centrāle vismaz sākotnēji pati ar darbarokām nenodrošināja; piemēram, tika norādīts: “... darba centrāles vadība paskaidro, ka strādnieku sagādāšanu sezonas darbos centrāle pagaidām neuzņemas. Tā tikai dod atļauju uzņēmumiem nodarbināt sezonas darbos zināmu strādnieku skaitu, bet vajadzīgie strādnieki jāsgādā uzņēmumiem pašiem.”²⁹ 28. jūnijā notika Centrāles Padomes pirmā sēde, kuru uzrunāja Ulmanis: “... šis likums savā iedarbībā un viņa mērķi ir daudz plašāki nekā vārdi paši par sevi parāda.” Izskaidrojot likuma pieņemšanas cēloņus, viņš norādīja uz vairākām Latvijas ekonomiskās attīstības iezīmēm, sākot ar darbaroku aizplūšanu uz pilsētām, īpaši – celtniecībā: “Mēs esam šai ziņā tik grezni palikuši savās prasībās, ka nejutām vairs nekādu sakaru ar zemi. Mums pazudis katrs patiesais, īstais samērs, katra istā mēraukla ... Pat parādus vajaga uztaisīt, un atzīst par pareizu, ka parādi jātaisa, lai varētu būvēt.” Bet vai viņš pats nebija izslavēts par Lielo celtnieku, bet 15. maija režīms – par celtniecības laikmetu? Nekādu savu vainu celtniecības pārspilētā izvēršanā viņš, protams, neatzina,

un, kritizējot skolu pārmērīgu būvniecību, viņš ne ar vārdu nepieminēja gigantiskos Uzvaras laukuma un citus megalomāniskos projektus: “... bet ja mūsu būvniecība tagad aizņem 50 000 darba roku un tām pretim ārzemju laukstrādnieku, tad visa saskaņa ir pazudusi ... Mums pietrūkst strādnieku lauksaimniecībā tāpēc, ka viņi bez vajadzības ir aizgājuši rūpniecībā un būvniecībā.”³⁰ Ulmanis atzina, ka minētie pasākumi, kuri tika veikti darbaroku noturēšanai laukos, nav devuši vajadzīgos rezultātus: “... beigu beigās izrādās, ka tas ir vēl par maz ...”³¹

Ļoti liela uzmanība tika pievērsta nepieciešamībai samazināt lielo mājkalpotāju skaitu un ievērojamu daļu mājkalpotāju novirzīt lauku darbos. Bija reģistrēti 26 003 mājkalpotāji – 25 882 sievietes un 121 vīrietis.³² Presē sākās kampaņa par mājkalpotāju skaita samazināšanu; piemēram, Jānis Jaunsudrabiņš vērsās pret slīmestēm: “Mums ir kundzes – slīmestis, kas plīst no veselības, kam nav bērnu, kam nav cita darba kā apskatīt skatu logus un patriekties kafējnicās ar draudzenēm, bet mājā tām ir dažkārt divas kalpones ... Izbeidzot slīmestību, atsvabinātos ražīgam darbam liels sieviešu darba roku skaits, varbūt tikpat liels, kā izbeidzot slaistību. Tā slaists un slīmests ja ne šogad, tad citu gadu jau būs no Latvijas izspiedis svešu zemju strādniekus, kas nav nekas cits kā sūna uz tautas koka.”³³ Sākotnēji visas mājkalpotājas varēja palikt savā darbā, taču ar laiku viņām bija jāpārreģistrējas (laikā līdz 1940. gada 1. martam), un, pieņemot darbā jaunus mājkalpotājas, bija jāsaņem Darba Centrāles atļauja.³⁴ Pārreģistrēšana notika 1940. gada februārī³⁵, un tika izteikta cerība, ka aptuveni puse mājkalpotāju netiks pārreģistrētas un būs spiestas doties lauku darbos.³⁶ Tās bija naivas cerības; pat, nesaņemot pārreģistrāciju, mājkalpotājas pavisam nevēlētos strādāt daudz smagākos lauku darbus, bet visādi censtos palikt pilsētā, pie tam – kā paziņoja pats Centrāles vadītājs Šmits 1940. gada

februāra beigās, kad pārreģistrācija jau tuvojās beigām, “... *pavisam paredzams, būs ap 1500 mājkalpotājas, kurām nāksies atstāt savas līdzšinējās vietas*”.³⁷ Kā redzam, likuma piemērošana nebija tik bargā, kā tika solīts.

Īpaša uzmanība tika pievērsta mājkalpotājām ebreju ģimenēs. Ebreji bija Latvijas pilsoņi, un tas, cik daudz un ko viņi nodarbināja kā mājkalpotājas, varētu šķist pilnīgi divains un lieks jautājums. Tomēr tā nebija: tika rūpīgi uzskaitīts, kāda bija mājkalpotāju tautība, un tika secināts, ka “... *mājkalpotāju procentuāli visvairāk vāciešiem – 7,3% [t. i., tik daudz vietējo vāciešu bija nodarbināti kā mājkalpotāji – A. S.] un poļiem – 7,2%, bet vismazāk žīdiem – 1,8%*”.³⁸ Tātad ebreji nodarbināja daudzas mājkalpotājas, taču tās nebija ebrejietes, bet citu tautību pārstāves: “*Kā redzam, žīdi paši nodarbojas tirdzniecībā un rūpniecībā, bet par mājkalpotājiem pieņem citu tautību piederīgos*.”³⁹ Ja neebrejietes strādāja pie ebrejiem, tad pilnīgi pamatoti jāpieņem, ka viņas apmierināja darba apstākļi un samaksa; valstij tur nebūtu jāiejaucas, taču pats Ulmanis 1939. gada 3. aprīlī, kad tikai bija sākusies jaunā likuma izstrāde, savās privātās piezīmēs ierakstīja: “*Žīdi mājkalpotāji. Pamatideja. Arī žīdi darbā. Nolikums – aizliegt pieņemt nežīdus par mājkalpotājiem, ja nav izsmelti žīdu darba meklētāju kadri. Tas būtu pirmais pretžīdu likums? Mājkalpotājus drīkst pieņemt tikai ar d. apgādes kantora starpniecību*.”⁴⁰ Te, kā redzam, pieļauta doma pat par pretebreju likuma ieviešanu; savukārt Finanšu ministrijā 24. aprīlī mājkalpotāju jautājuma kontekstā tika ieteikts ņemt vērā “... *darba devēju tautību (slepeni, no rases tīrības viedokļa) un to ģimenes stāvokli*”.⁴¹ Doma par darba devēja – mājkalpotāju nodarbinātāja – “rases tīrību” ir vismaz skandaloza. Formāli tomēr pretebreju likums netika pieņemts, lai arī Darba Centrālē centās ierobežot mājkalpotāju – neebreju pieņemšanu ebreju

ģimenēs⁴² (tieši cik mājkalpotājām ebreju ģimenēs netika atjaunoti darba līgumi, pašlaik nav zināms – tas ir turpmākas izpētes uzdevums).⁴³ 1940. gada aprīļa sākumā pret ebrejiem tika uzsākta kampaņa, kuru var nosaukt pat par brutālu. Tā bija t. s. “*lielā kalpoņu ligšanas lieta*”: “... *katru dienu nopratina 10–15 svešautiešus ...*”, kuri bija nolīguši latviešu mājkalpotājus; viņu vārdi tika publicēti, tie visi bija ebreji – viņi tika saukti arī par “*labi pazīstamiem svešautiešiem*” – un tika paziņots, ka “... *izmeklēšanas lietu nodos prokuratūrai*”.⁴⁴ Tas ir jāatzīst par kaut ko nebijušu Latvijas tiesiskajā praksē; praktiski tas bija pretebreju likums.

Pagāja tikai dažas nedēļas kopš Darba Centrāles izveidošanas, kad presi pārpildīja optimistiski paredzējumi. Lauksaimniecības kameras pilnsapulcē 1939. gada maija beigās, prognozējot darbaspēka sagādes perspektīvas, tika pasludināts: “... *šodien droši var liecināt, ka nākošā gadā aina būs vēl daudz iepriecinošāka*.”⁴⁵ Kā redzēsīm turpmāk, pēc gada aina būs tik neiepriecinoša, ka tiks izveidots Saimnieciskais dienests, bet pagaidām Šmits stāstīja par to, ka “... *labprāt lauku darbos iet ne tikai tie studenti un skolnieki, kas jau agrāk dzīvojuši lauku sētās, bet arī pilsētnieki, kas līdz šim varbūt tikai pa vagona logu vērojuši viņojošās druvas un zemnieku darbu*”.⁴⁶ Pati Centrālē piegādāja laikrakstiem pamācošus un, visticamāk, izdomātus stāstiņus ar laimīgām beigām: “*Nosirmojusi māmiņa lēni ver darba centrāles durvis ... man tāda bēdīga lieta, grūti jau runāt par savu dēlu ... Tā ik dienas darba centrālē ienāk vairāki ziņojumi, kuros piederīgie lūdz dēlus vai meitas, kas sākuši palaidnīgu dzīvi un neklausā vairs vecāku padomiem, novietot lauku darbos. Tēvs sūdzas par dēlu, kas caurām dienām un naktīm klaiņo apkārt, izvairās no darba un padevies sliktu draugu iespaidam, māsa sūdz savu brāli, kas nodevies dzeršanai.*” Ja ticam (protams, ja ticam) šiem stāstiņiem, plaši

bija uzplaukušas denunciacijas par pašiem tuvākajiem.⁴⁷ Bet ko Centrāle? “*Visus šos ziņojumus rūpīgi pārbaudot un noskaidrojot, jau samērā īsā laikā radies prāvs saraksts par personām, kas nepilda, vai nekārtīgi pilda savus pienākumus pret tautu un valsti.*”⁴⁸ Te, kā redzam, Centrāles ierēdņi jau īstenoja policejiskas izziņas funkcijas; personas, par kurām bija iesniegtas sūdzības, tika aicinātas uz pārrunām, un “... visi viņi parakstījuši svinīgo solījumu, kurā apņēmies laboties, strādāt godīgu darbu, atteikties no alkoholoģisko dzērienu lietošanas un godīgi dzīvot”.⁴⁹ Tas patiešām būtu kaut kas neredzēts, ja smagās sociālās problēmas varētu labot ar svinīgu solījumu palīdzību.

Darbspēka problēmas laukos saasinājās 1939. gada rudenī: pēc tam, kad Polija bija kļuvusi par Vācijas un PSRS brutālas agresijas upuri un sadalīta, vismaz 12 000 poļu laukstrādnieku atstāja Latviju, un nebija nekādu cerību, ka viņi 1940. gada pavasarī atgriezīsies; Molotova–Ribentropa pakta sekas bija arī vācbaltiešu izbraukšana no Latvijas un tās rezultāts: “*Vāciešu repatriācija mūsu lauksaimniecībai atņem apmēram 5000 zemes strādātāju.*”⁵⁰ Darba Centrāle tomēr joprojām bija pilnīgi optimistiska. 1940. gada janvārī tika paziņots, ka tā rūpēsies arī par Rīgas pilsētas apgādājamo pilsoņu novietošānu darbā – pilsētas apgādībā bija 1500 viegla darba spējīgo pilsoņu;⁵¹ skaidrs, ka nopietni ietekmēt darbaspēka problēmas šis lēmums nespēja, un jau 1939. gada nogalē sāka parādīties jaunas idejas. Draudu ēna sāka gulties pār daudzajiem mazajiem veikaliņiem – Latvijas sociālās un ekonomiskās ainavas neatņemamu un patīkamu sastāvdaļu: “*Nožēlojama un nevēlama parādība ir arī mūsu neskaitāmie sīkie veikaliņi ... Arī šie “uzņēmumi” saista daudz darba roku, kuras varētu izmantot lietderīgi rosīgai darbu veikšanai.*”⁵² Presē sīkie veikaliņi tika attēloti visdrūmākajās krāsās, faktiski tās bija denunciacijas: piemēram, kāds “strādnieks” no Skaiſtkalnes aicināja:

“*Ir pēdējais laiks šini veikaliņa darbībā painteresēties valsts kontrolei*”⁵³ (veikaliņš tika apsūdzēts tikai turīgo pircēju interešu apmierināšanā; te parādījās kreiss populisms, kas kļuva jo spēcīgāks, jo smagāka izvērtās ekonomiskā krīze Latvijā 1939. gada beigās – 1940. gadā); veikaliņu īpašnieki tika saukāti par “... vieglākās dzīves uzšācējiem”.⁵⁴ 1939. gada 11. novembrī tika pieņemts likums par tirdzniecības uzņēmumu atļaujām, kura mērķis – “... pārkārtojot tirdzniecības uzņēmumu tīklu, iespējams atbrīvot lielāku skaitu darba roku, kas, novietotas ražīgākās darba nozarēs, dotu ievērojamu tautas ienākumu un līdz ar to arī tautas mantas pieaugumu”.⁵⁵

Aiz šīm gudrajām frāzēm slēpās tikai viena patiesība: tirdzniecības uzņēmumu skaita samazināšana nebija domāta citām “ražīgākām nozarēm”, tā bija paredzēta vienīgi darbaroku sagādāšanai lauksaimniecībā. Nevienā citā nozarē tās nebija vajadzīgas – kā jau vairākkārt rakstīts, rūpniecība bija attīstījies pārāk plaši, un tagad, saimnieciskajiem sakariem ar Rietumiem pārtrūkstot, izejvielu trūkums valstij maksāja bargu cenu – darba apjoms dramatiski sašaurinājās, un pieauga bezdarbs. Mazajiem veikaliņiem bija sava saimnieciskā niša, neliela, pieticīga, bet tomēr niša, un viņi nepavisam nebija jāso da par to, ka egalitārā agrārā reforma bija radījusi apstākļus, kuros trūka darbaroku. Skaidrs, ka, tirdzniecībai modernizējoties un parādoties lielākiem preču namiem, arī sīko veikaliņu skaits samazinātos, bet tas būtu tālas nākotnes jautājums – kā jau atzīmēts, preču namu Latvijā vēl bija ļoti maz. Tagad tomēr bija nolemts iet tradicionālo, birokrātisko ceļu: Darba Centrāles Padomes locekļi otrajā sēdē 1940. gada 26. janvārī “... pieņēma ierosinājumu, lai samazinātu daudzo sīko veikalu skaitu, kas arī saista daudz darba roku”.⁵⁶ Te būtu runa par siktirgotāju piespiedu pārvēršanu par lauku proletāriešiem.

Atkal īpaša – lai arī ne publiska, uzmanība tika pievērsta veikaliņiem, kuri piederēja ebrejiem. Patiešām, visvairāk sīko veikaliņu bija tieši vīspilskāmajās mazpilsētās – Preiļos, Viļānos, Kārsavā: pat viens veikaliņš uz astoņiem iedzīvotājiem. Tas, protams, bija ļoti daudz, un var tikai iedomāties, cik pieticīgi bija to īpašnieku ienākumi, bet, ja tie pastāvēja, tātad tiem bija sava vieta mazpilsētu ekonomikā. 1940. gada 29. martā Tirdzniecības un rūpniecības kamera sasauca tirgotāju un rūpnieku biedrību priekšnieku sanākumi; sanāksmes protokolā atzīmēts, ka tā ir “... ļoti slēgta un konfidenciāla sapulce ...”, kurā “... *delikātos jautājumus nav vēlams fiksēt rakstveidā ...*”; viens no “delikātiem jautājumiem” bija tieši par “... *minoritāšu, it sevišķi žīdu, iespaida mazināšanu tirdzniecībā*”. Biedrību priekšniekiem tika aizrādīts, ka kameras atsauksmi – nepieciešamu atļauju veikalu atvēršanai – nedrīkst dot tikai pēc uzņēmēju darba pieredzes, jo “... *visi žīdi gandrīz ekskluzīvi darbojas tirdzniecībā*”, tas ir – gandrīz visi ebreji var saņemt atļaujas, taču pieredze un prakse vien nedod ebrejiem “... *tiesības uz patstāvīgu tirgotāju darbību ...*”. Sanāksmē tika norādīts, ka ir nepieciešams panākt ebreju uzņēmumu “... *skaita pakāpenisku samazināšanos dabiskas likvidācijas ceļā ...*”, ārēji saglabājot “... *tikai legālos likumā paredzētos iemeslus*”.⁵⁷ Šādus pasākumus var saukt pat par ebreju diskrimināciju.

Nākamā iedzīvotāju grupa, pret kuru tika vērsti draudi un – kā redzēsime turpmāk – arī bargi praktiski pasākumi, bija tie, kurus sauca par slaistiem. Jau minētajā otrajā Darba Centrālās Padomes sēdē tika paziņots, ka slaistu “... *novietošanai darbā sagatavots likumprojekts*”.⁵⁸ Tiklīdz tas tika paziņots, sāka pienākt modro pilsoņu prasības, piemēram: “*Tērvetiēši prasa ieviest darba dienestu. Tērvetes pag[asta] lauksaimniecības biedrība savā iesniegumā apskata darba roku trūkuma novēršanu un atzīst,*

ka visi slaisti novietojami darbā piespiedu kārtā.”⁵⁹ Te, kā redzam, jau ir prasība pēc Darba dienesta – tātad pēc vēl radikālākiem pasākumiem nekā tie, kurus noteica 1939. gada 2. maija lēmums. Par Darba dienestu runa būs turpmāk, bet tagad var uzdot jautājumu: no kurienes šie slaisti bija uzradušies? Piecus gadus autoritārā režīma laikā tika sludināts, ka visi valsts iedzīvotāji čakli strādā, pildot vadoņa norādījumus. Tagad tomēr izrādījās, ka “... *mūsu pašu zemē daudz slaistu, kas labākā gadījumā nodarbojas ar nekā nedarišanu, bet ļaunākā gadījumā viņu darbība kā smags slogs gulstas uz sabiedrību*”.⁶⁰ Tika uzsākta slaistu sarakstu sastādīšana, un atkal tika aicināts izvērst plašas denunciacijas, piemēram: “*Saldus pilsētas vecākais uzaicinājis iedzīvotājus pieņemt pilsētas valdes kancelejā personas, kas dzīvo Saldū bez noteiktas nodarbošanās, lai sastādītu slaistu un dikdieņu sarakstu.*”⁶¹ (To pašu aicināja darīt arī citas pašvaldības, piemēram, Bauskas pilsētas valde: “*Pilsoņi, kam šādi dikdieņi vai slaisti zināmi, lūgti par to ziņot pilsētas valdei rakstiski, telefoniski vai mutiski.*”⁶² Ekonomiskajai krīzei padziļinoties,⁶³ sabiedrības uzmanība tika novirzīta uz grēkāžiem – slaistiem (vai “slaistiem”).

Februāra nogalē iekšlietu ministrs K. Veidnieks informēja par to, ka tuvākā laikā tiks ieviesti galīgi radikāli pasākumi: tiks radītas darba nometnes “... *bezpavalstniekiem, klaidoņiem, melnās biržas “darboņiem” un vēl visām tām personām, kuras izvairīsies no godīgas strādāšanas ... slaistu darba nometnēs novietos uz 6 mēnešiem, bet ja viņi nebūs pierādījuši savu labo darba gribu un atraduši piemērotu darbu, tad nometināšanas laiku ministrija varēs pagarināt līdz 1 gadam. Par slaistu novietošanu nometnēs gādās prefekti un apriņķu priekšnieki ...*”. Pat tas nebūtu viss: ja slaisti nometnēs nelabotos, “... *tad viņus paredzēts novietot ieslodzījuma vietās daudz stingrākā režīmā*”.⁶⁴ Cik izmaksātu nometņu izveide⁶⁵ un uzturēšana un cietumu piepildīšana, par

to nekas netika teikts (kā jau ierasts, pēc ikviena jauna valdības ierosinājuma tika izplatīti paziņojumi, šoreiz – ka “... iekšlietu ministra K. Veidnieka norādījums par slaistu novietošanu darba nometnēs un arteļos guvis lauku sabiedrībā dziļu atsaucību un gandarījumu ...”⁶⁶). Presē arvien vairāk parādījās pozitīvi vērtējumi PSRS pasākumiem pret t. s. slaistiem (“... uzsākta nesaudzīga cīņa ar slaistiem un darba disciplīnas pārkāpējiem. Tos visus bez žēlastības nodod tiesai un Ļeņingradā jau attiecīgas tiesu iestādes uzsākušas iztiesāt slaistu prāvas”⁶⁷); tikai nedaudz aizplūvurotā veidā tika radīts “žida – slaista” tēls⁶⁸ – “... daļa šo ļaunžu nāk no zināmām sveštautiešu aprindām”.⁶⁹

Slaisti nebūtu vienīgie, kurus represētu – tie būtu arī “... mūžīgie vaimanātāji, rauduļi un slaistu pārstāvētāji ...”, kuri “... jāapkaro līdzī slaistiem, ar tām pat metodēm, ar tiem pat līdzekļiem, tikpat nesaudzīgi”.⁷⁰ Nākamā iedzīvotāju grupa, kuru sāka trenkāt, bija uzņēmumu īpašnieki lielākajās pilsētās, īpaši – Rīgā, kuri bija pieņēmuši darbā personas, kas pēdējos trīs gadus nebija dzīvojušas pilsētā (tātad – nesen ienākušas no laukiem); sodi nebija ļoti bargi – dažiem 10 lati vai trīs dienas arestā, citiem – 20 lati vai piecas dienas arestā. J. Kalniņš, kuram piederēja neliela kokzāģētava Rīgā, Alberta ielā 6, bija viens no tiem, kuri cieta vairāk – 50 lati vai divi mēneši apcietinājumā; ēdienu veikala Elizabetes ielā 7 īpašnieks K. Neilands tika sodīts ar 30 latiem vai 10 dienām arestā.⁷¹

Ar katru dienu kļuva redzams, ka ar tām Darba Centrāles funkcijām, kuras tai bija piešķirtas, ir par maz; Centrālei nebija tiesību kādu piespiest doties lauku darbos (tiesa, jau 1939. gada 24. aprīli, kad likums par darbaspēka sagādāšanu vēl tika izstrādāts, Finansu ministrijas Tirdzniecības un rūpniecības departamenta direktors J. Švanks pilnīgi pamatoti paredzēja nepieciešamību sūtīt lauku darbos pilsētu strādniekus, tai skaitā – piespiedu kārtā:

“... pielietot zināmus spaidu līdzekļus, lai rūpniecības un amatniecības uzņēmumi vispār sašaurinātu darbus vasaras mēnešos ...”;⁷² tobrīd šī ideja vēl netika pieņemta, jo acīmredzama bija vēlēšanās izvairīties no tik nepopulāra lēmuma un laikam pastāvēja cerība, ka no tā arī varēs izvairīties). Zīmīgs bija Darba Centrāles pilnvarnieka E. Brīviņa raksts “Brīvajā Zemē” 9. decembrī; vērtējot dažādus pasākumus, kurus veica Eiropas valstis kara apstākļos, viņš jau skaidri atbalstīja darba dienesta praksi: “Darba dienests, brīvprātīgi vai obligatoriskā veidā, ir dzīves nepieciešamība, kas realizējama, vadoties no ikvienas valsts īpatnējiem apstākļiem un valsts vajadzības.”⁷³ Nebija grūti nojaust, ka Darba dienests tiks ieviests arī Latvijā, un 1940. gada janvāra vidū A. Šmits sniedza ļoti nozīmīgu paziņojumu: “Patlaban kārtā darba dienesta jautājumu.”⁷⁴ Tātad jau tiek gatavots kaut kas radikālāks nekā esošā Darba Centrāle; tiesa, tika atzīmēts, ka tas būs “... brīvprātīgs darba dienests laukos”.⁷⁵ Kā redzēsīm turpmāk, brīvprātības ideja tiks atmesta ļoti ātri. Ideja par Darba dienestu, tikko radusies, sāka attīstīties un aptvert jaunas iedzīvotāju grupas. Iekšlietu ministrs K. Veidnieks, atsaucoties tieši uz PSRS pieredzi, arī uz barbarisko aizliegumu zemniekiem atstāt kolhozus, jau 21. februāri ministrijas vadošo darbinieku sēdē paziņoja: “... būtu laiks atzīt, ka arī mums enerģiski jāķeras ... pie darbaspēka pārvietošanas ...” Te atslēgvārds ir tieši pārvietošana.⁷⁶

1940. gada pavasarī jau kļuva skaidri redzams, ka notiek pāreja uz piespiedu pasākumiem, lai risinātu darbaspēka problēmu laukos.⁷⁷ Tika paziņots, ka skolēniem un studentiem jāievieš obligāta – ne brīvprātīga – prakse lauku darbos: “... obligāta vasaras lauksaimniecības prakse noteikta skolu jaunatnei, kas sasniegusi 15 gadu vecumu ... Šo pienākumu pildot šovasar lauku darbos dosies ap 20 000 skolnieku un studentu...”⁷⁸ un “... varētu būt iespējams, ka

bez prakses ģimnāzijā nemaz neuzņemt”;⁷⁹ arī ierēdņiem būtu obligāti divus mēnešus jānostrādā lauku darbos. Tas bija apliecinājums, ka Darba Centrāle, pildot savas funkcijas, nespēja atrisināt mūžīgo darbaroku trūkuma problēmu. Kā jau vairākkārt atzīmēts, tika radīts priekšstats, ka iedzīvotāji ne tikai atbalsta visus valdības pieņemtos lēmumus, bet pat paši prasa vēl radikālākus soļus. Ir grūti spriest, cik šīs “darbaļaužu” vēstules valdības institūcijām vai presei bija pašu varas iestāžu organizētas; iespējams, daļa varēja arī nebūt organizētas. Grūti pateikt, vai tāda bija pienākusi no Tilžas pagasta, taču tā bija ļoti zīmīga: “*Tilžas lauksaimnieku biedrība aizrāda, ka pagastā esot daudz siksaimniecību ar daudz spējīgiem vīriešiem un sievietēm. Darba siksaimniecībās viņiem nepietiek, bet citur strādāt tie arī neiet. Tilzieši ieteic izdot likumu, kas viņus piespiestu iet darbā citur, kur darba spēks patiešām vajadzīgs.*”⁸⁰ Tas bija sevišķi precīzs egalitārās agrārās reformas seku novērtējums – pastāvēja mazas saimniecības, kuru saimnieki citādas reformas gaitā būtu daudz dabiskāk kļuvuši par laukstrādniekiem. Tagad visi bija gudri, arī tilzieši, bet nav zināms, vai tādi viņi bija 20. gadu pašā sākumā, kad agrārā reforma ieguva savu veidolu.

1940. gada 1. martā, uzrunājot Lauksaimniecības biedrību priekšnieku sanāksmi, Ulmanis paziņoja: “... nav vietas runām un rakstiem un daudzīnājumiem un brīdinājumiem par cilvēku iespiešanu strādāt, piespiešanu strādāt.”⁸¹ Nebija viņš paspējis to pateikt, kā Darba Centrāles direktors Šmits šajā pašā apspriedē atzina, ka rūpniecības strādniekiem būs jāiet vasaras darbos uz laukiem un pirmie strādnieki turp dosies jau maija sākumā vai vidū. Vīrieši par to saņems aptuveni 50, bet sievietes – 40 latu mēnesi (lai gan – kā jau rakstīts – arī pilsētās strādnieki nereti saņēma ļoti mazas algas, tomēr tā bija pavisam nepievilcīga samaksa par smago un rūpniecības

strādniekiem neierasto laukstrādnieku darbu).⁸² Tā bija daudz nopietnāka lieta nekā slaistu tramdīšana vai mājkalpotāju pārreģistrācija vai pat skolēnu vai ierēdņu sūtīšana lauku darbos. Strādnieku nostāja bija vienmēr nodarbinājusi 15. maija režīmu – par to liecina kaut vai tas, ka sabiedrisko lietu ministrs Alfrēds Bērziņš strādniekiem pievērsa lielu uzmanību; tagad, ekonomiskajai krīzei padziļinoties, politiskās policijas ziņojumi nepārtraukti liecināja par neapmierinātības pieaugumu strādnieku vidū. To varēja tikai pavairot finansu ministra J. Kaminska prātojumi par to, ka “... līdzšinējo divnedēļu atvaļinājuma vietā strādniekiem pilsētā daudz noderīgs būtu 3–4 mēnešu garš darba periods laukos”.⁸³ Cerības, ka strādnieki paši labprātīgi pieteiksies vasaras darbiem, bija nepamatotas: “... darba līguma slēgšanā uz nākošo vasaru pagaidām kā darba devēji, tā arī paši strādnieki diezgan atturīgi ...,” martā paziņoja Darba Centrāle.⁸⁴ Lai piesaistītu vairāk laukstrādnieku no Latgales, aprīļa sākumā tika nolemts piešķirt aizdevumu 300 latu apmērā tiem latgaliešiem, kuri dotos strādāt par kalpiem uz Vidzemi, Zemgali, Kurzemi.⁸⁵ Tomēr latgaliešu laukstrādnieku rezerves jau bija gandrīz izsmeltas un valdībai bija atlikuši tikai piespiedu pasākumi pret visiem valsts iedzīvotājiem.

Pie darba sagādes problēmām atgriezīsimies, runājot par Darba dienestu, bet tagad uzmanība jāpievērš dažām valdības iecerēm, kuras tā nespēja realizēt līdz 1940. gada jūnijam. Kā jau rakstīts, bija paredzēts palielināt nodokļus un ieviest jaunus. 1940. gada 21. februārī apspriedē iekšlietu ministrijā K. Veidnieks informēja par iecerētajiem jaunajiem nodokļiem; tie būtu: 1) neprecēto nodoklis;⁸⁶ 2) nodoklis tiem, kuri ieņem daudzus amatus; 3) nodokļu pieaugums bezdarba apkarošanas fondam; 4) nodoklis par atalgojumu no papildu ienākumiem. Viņš pat neizslēdza galējo līdzekli – iekšējo aizņēmumu.⁸⁷

Februārī Finanšu ministrija izvirzīja nepieciešamību mainīt ienākumu iekasēšanu: ienākuma nodokli maksāja neattaisnojami maz iedzīvotāju – tikai tie, kuru ienākumi sasniedza 2000 latu gadā (un pat ne visi); tas bija neattaisnojami un neuzturami, īpaši tagad – ekonomiskās krīzes apstākļos. Tika nolemts “... piesaistīt nodokļu maksāšanai plašākas iedzīvotāju masas, turpmāk ar nodokli apliekot arī tos pelnītājus, kuru ienākumi gadā sasniedz 1500 ls”.⁸⁸ Tas bija pilnīgi attaisnojams priekšlikums, un par to jau tika paziņots presē, taču galu galā februāra beigās valdība šo racionālo un nepieciešamo priekšlikumu neacceptēja, toties pieņēma citu pavisam neattaisnojamo lēmumu – no aprēķināmā ienākuma nodokļa vēl klāt bija jāpiemaksā 20% Valsts aizsardzības fondam.⁸⁹ Tas bija jāmaksā gan privātpersonām, gan juridiskām personām; ienākuma nodokļa bāzes izmaiņa būtu skārusi tikai daļu iedzīvotāju, taču šis nodoklis skāra ikvienu. Tas ir vērtējams kā līdzekļu izspiešana apstākļos, kad PSRS karaspēks (bāzes) jau bija ielaists Latvijā bez mazākās pretošanās, un nauda aizsardzības fondam tika burtiski izsviesta vējā (faktisks nodoklis bija arī piespiedu ziedošana, kura kļuva arvien nepopulārāka, īpaši strādnieku vidū: piemēram, politiskā policija 1939. gada 25. novembrī atzīmēja, ka rūpnīcā “Vairogs” strādnieki nevēlas ziedot aizsardzības fondam un tikai administrācijas spiediena rezultātā ziedojuši pa 50 santimtiem;⁹⁰ 1940. gada 4. janvārī tika atzīmēts, ka aizsardzības fondam atsakās ziedot strādnieces fabrikā “Feldhūns”; līdzīga bija nostāja arī citos uzņēmumos).⁹¹

Savukārt finanšu ministrs J. Kaminskis ministrijas direktoru apspriedē 2. martā izteica vēl radikālākas idejas, lai risinātu augošās problēmas ar preču apgādi: “... lai apgrozībā nerastos nesamērīgi daudz naudas, salīdzinot ar preču daudzumu, apsverama iespēja samazināt iedzīvotāju pirkjspēju. Šīnī sakarībā varētu a) neļaut algām kāpt līdz ar

cenām. Algas paaugstināt tikai tiem strādniekiem, kuriem tās nenasniedz 100 latus; b) izvest daļu līdzekļu piespiedu noguldīšanu vai arī aizdošanu valstij līdz kara beigām. Brīvprātīgu noguldīšanu ar noguldījuma % paaugstināšanu pastiprinātos apmēros neizdosies panākt.”⁹² Kā redzams, valsti sāka trūkt preču un kāpa cenas; tāpat kā Veidnieks, Kaminskis pilnīgi pieļāva domu par iekšēju aizņēmumu, taču – piespiedu formā (“... brīvprātīgu noguldīšanu ... neizdosies panākt ...”). Taču tas vēl nav viss – klāt nāca ideja “... normēt arī pārējo importējamo pirmās nepieciešamības preču patēriņu ...” (tobrīd kartiņas bija ieviestas tikai cukuram un petrolejai) un, protams, nodokļu pieaugums: “... paaugstināt nodokļus arī vidējiem maksātājiem. Sakarā ar to būtu vēlams: 1. pazemināt eksistences minimuma ienākuma nodokļa aprēķināšanai [kā redzējām, tas netika izdarīts, taču Kaminskis laikam cerēja, ka to var izdarīt – A. S.]; 2. uzliekams nodoklis kosmētikai, kažokādām, zīdam, vilnas audumiem, saldumiem, radio, izpriecām, kino.”⁹³ Radio un kino ietveršana šajā sarakstā, manuprāt, bija nepamatota.

Par to, cik smaga bija ekonomiskā krīze, liecina arī Kaminska teiktais par nepieciešamību samazināt piemaksas sviestam; kā jau rakstīts, piemaksas sviestam bija viens no Latvijas ekonomikas galvenajiem principiem, un Ulmaņa režīms, protams, to stingri ievēroja, lai arī piemaksas tomēr nebija tik dāsnas kā 1932.–1934. gadā. Tagad Kaminskis piemaksu samazināšanu (arī olām un sēklām) motivēja ar tādiem argumentiem, kādi agrāk nebija dzirdami: “... šīs piemaksas saņem bagātākie lauksaimnieki.”⁹⁴ Kā redzēsīm darba nobeigumā, kreisās ieceres novedis Ulmani pat pie idejas par t. s. lielsaimniecību – kādu praktiski Latvijā nemaz nebija – piespiedu sadalīšanas. Par augšo bezdarbu rūpniecībā, savukārt, liecināja tas, ka Kaminskis pievērsa uzmanību ne tikai darbaroku sagādei laukos, bet arī paziņoja: “Mūsu jaunā

sauksme būs: *sagādāt strādniekiem normālas darba iespējas ziemā*⁹⁵ (vasarā viņiem būtu jāiet lauku darbos): vismaz piecas dienas nedēļā, jo izejvielu trūkuma dēļ nereti rūpnīcas strādāja tikai trīs dienas. 14. martā valdība patiešām ieviesa jaunu nodokli: tiem pilsētniekiem, kuri bija ienākuši pilsētās pēc 1937. gada 1. janvāra, bija jāmaksā pašvaldību nodoklis (līdz 20 latiem gadā): *“Tā tad šis nodoklis būs vērsti pret tiem, kas pēdējo 3 gadu laikā ienākuši pilsētā, pamatot laukus ...”*⁹⁶ Tas faktiski bija sods par valdības politikas sekām: nespēju ierobežot rūpniecības ekstensīvo attīstību un plaši izvērstajiem celtniecības darbiem.

7. aprīlī, uzrunājot Darba kameras locekļus un strādnieku pārstāvjus, Ulmanis paziņoja: *“... visgrūtākais jau ir aiz muguras.”*⁹⁷ Tas bija ne ar ko nepamatots optimisms. Līdz šim valstij bija viena, bet ļoti smaga un praktiski gandrīz neatrisināma problēma – laukos bija darbs, bet trūka darbaroku,⁹⁸ taču tagad, ekonomiskajai krīzei padziļinoties, radās cita, ne mazāk smaga: pilsētā bija darbarokas, bet aprūcās darba un auga bezdarbs. Tikai šķietami varēja likties, ka problēmu varēs atrisināt, pārvietojot strādniekus no pilsētām uz laukiem, kur bija darbs. Tika izveidota speciāla rūpniecības strādnieku nodarbinātības komiteja sabiedrisko lietu ministra A. Bērziņa vadībā, kura aprīļa vidū paziņoja, ka 7000 strādnieku tiks atbrīvoti no darba pilsētā un nosūtīti darbā uz laukiem uz vismaz četriem mēnešiem; atbrīvotajiem tiks piešķirts bezalgas atvaļinājums, bet tikšot garantēta atgriešanās savās darbavietās.⁹⁹ Praktiski tomēr to nekādi nevarēja garantēt, jo nebija nekādu priekšnoteikumu tam, lai rūpniecības apjomi nesaruktu arī turpmāk; faktiski “garantēts” bija tikai tas, ka četrus mēnešus strādnieki nesaņems algu un būs spiesti iztikt ar to, ko nopelnīs kā kalpi – tā to arī uztvēra paši strādnieki. Lai gan tika ziņots, ka vismaz daļa strādnieku dosies uz laukiem brīvprātīgi, valdībai bija

skaidrs, ka tas var arī nenotikt (Darba Centrāle pastiprināti izplatīja – kā tika teikts, “mākslinieciski darinātus” plakātus ar uzrakstiem “Nav peļņa? Laukos darbs un peļņa”,¹⁰⁰ tomēr nekāda “māksla” nevarēja pievilināt laukiem lielas strādnieku masas). Jau aprīlī parādījās brīdinājumi: *“... tiem strādniekiem, kas atteiksies iet vasaras sezonas darbos, darba vieta būs jāatstāj bez tiesībām rudenī atgriezties.”*¹⁰¹ Tika skaidri norādīts, ka daļa strādnieku tiks sūtīti uz laukiem: pirmajiem būtu jādodas tiem, kuri bija ienākuši pilsētās pēdējos gados, rūpniecības ekstensīvās attīstības vilināti. Viņiem būtu jāmaksā gan lielāki nodokļi, gan viņi pirmie tiktu sūtīti uz laukiem: dubults sods. Bet vēl nebija skaidrs, kā tieši tie strādnieki, kuri paši nepieteiksies darbam laukos, tiks piespiesti turp doties, kāds būs piespiešanas mehānisms. Saprotot, cik nepopulārs būs piespiedu darbs laukos, minētā komiteja nāca klajā ar paziņojumu, ka nav paredzēts *“... rūpniecības strādniekus sūtīt lauksaimniecības darbos, bet gan vasaras sezonas darbos...”*, proti – galvenokārt kūdras rakšanā, kas nebija daudz populārāka par lauku darbiem.¹⁰²

Pa to laiku Alfrēds Bērziņš turpināja strādniekus mierināt, radot viņos pat pilnīgi nepamatotas cerības; piemēram, pēc tam, kad aprīļa beigās viņš apmeklēja Liepāju un uzrunāja arī vietējos strādniekus, presē tika ziņots: *“Strādnieki ar prieku uzņēma ministra izteiktos vārdus, ka valdība nedomā šajos pārkārtojumos [strādnieku sūtīšana lauku darbos vai kūdras rakšanā – A. S.] pielietot spaidu līdzekļus, bet ka tā ļaunajās uz strādnieku un darba devēju savstarpējo draudzīgo saprašanos.”*¹⁰³ Nav skaidrs, vai Bērziņš pats ticēja tam, ko teica; par to var nopietni šaubīties, lai arī, iespējams, aprīļa beigās doma par Darba dienestu vēl nebija pilnīgi nobriedusi, un joprojām presē bija sastopami idilliski apraksti: *“Pēdējā laikā lauku veselīgais gaisms un klusums atvīlinājis simtus strādnieku no pilsētām.”*¹⁰⁴ Varbūt

kādu daļu arī bija atvilinājis, taču vēl vairāk gribēja palikt pilsētā, kur bija sliktāks gaiss un lielāks troksnis.

9. maijā valdība pieņēma lēmumu par jaunu nodokļu palielinājumu, tiesa, tas attiecās tikai uz tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumiem, kuru peļņa 1939. gadā pārsniedza 5000 latus – Latvijas apstākļos tie tika saukti par lieliem uzņēmumiem. Tas bija likums par vienreizēju peļņas pieauguma nodokli: ja 1939. gadā peļņa bija bijusi lielāka par 1938. gada peļņu, tad no peļņas pieauguma līdz 3000 latiem bija jāmaksā 10%, ja virs 3000 latiem – 15%; valdība cerēja no šī nodokļa iegūt 2,5 miljonus latu. Finanšu ministrs J. Kaminskis nodokli pamatoja šādi: “... *daļa tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumu 1939. gadā atradās labvēlīgākos peļņas iegūšanas apstākļos nekā 1938. gadā.*”¹⁰⁵ Skaidrojums nebija īsti

pārliecinošs: pat ja ekonomiskās krīzes apstākļos kāds uzņēmums bija guvis lielāku peļņu, tas būtu bijis tikai apsveicami, taču vienlaikus kļuva acīmredzams, ka, krīzei padziļinoties, no nodokļu pieauguma valdība nebija spējīga atteikties. “*Dzīves izmaksai kāpjot, samazinājās arī algas cilvēku reālie ienākumi. Bet valstij tādēļ nav jāatsakās no savas daļas. Neraugoties uz to, ka pilsoņu ienākumi var kļūt mazāki, valsts spiesta palielināt nodokļus,*” paziņoja Alfrēds Bērziņš nodokļu inspektorū sanāksmē 24. maijā.¹⁰⁶ Ļoti daudzu pilsoņu ienākumi ne tikai varēja kļūt mazāki, bet tādi jau bija kļuvuši.

No daudzām augošajām ekonomiskām problēmām visakūtākās bija trīs: darbaroku trūkums laukos, darba trūkums pilsētās un kurināmā problēma nākamajai ziemai. Valdība izšķirās tās risināt visradikālākajā veidā.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

¹ Finanšu ministrijas pārskats. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 6824-1-183, 42. lpp.

² Zemei – piemērotāku saimnieku. Mūsu otrā agrārā reforma. In: Latvijas Kareivis, 04.01.1939. “*Iekšējās dzīves nepieciešamība tagad ierosinājusi otru agrāro reformu ...*”. Sk.: Kas man jādara? In: Brīvā Zeme, 18.01.1939.

³ Ibidem.

⁴ AL. K. Vispārēja lauksaimniecības banka. In: Ekonomists 1939, Nr. 4, 218.–220. lpp., šeit 218. lpp.

⁵ Agr. T. MILTS. Pēc 100 gadiem. In: Daugavas Vēstnesis, 23.12.1939.

⁶ Aicinot lauksaimniecību modernizēties un racionalizēties, tika atzīmēta atpalicība no vadošajām lauksaimniecības zemēm, piemēram: “... *salīdzinot ar vecām lopkopības zemēm, mums cilvēka darba ražība lopkopībā ir mazāka divas reizes zemāka. Dānijā, Holandē, Vācijā un Zviedrijā lopkopēju darba norma ir 15–18 izslaucamas govīs, 20–25 apkopjami liellopi, pieskaitot tiem attiecīgu skaitu jaunlopu, un saimniecībā esošās cūkas. Turpretim mums ir maz tādu saimniecību, kur lopkopējs katrā izslaukšanas reizē izslauktu caurmērā 10 govīs, arī strādādams tikai kūts darbu. Lielākā vairumā saimniecību darba ražība vēl zemāka un lopkopība caur to saista nenormāli daudz darba spēka.*” L. PLAUDE. Dažas darba racionalizācijas iespējas lopkopībā. In: Brīvā Zeme, 25.07.1939.

⁷ AL. K., Vispārēja lauksaimniecības banka, 220. lpp.

⁸ Sk., piemēram, informāciju presē: 24. aprīlī Rīgā Ulmaņa vadībā “*notika plaša apspriede, kurā turpināja pārrunas par laukstrādnieku un pilsētu strādnieku jautājumu ... Apspriedes par strādnieku jautājumu turpinās jau ilgāku laiku un paredzams, ka tuvākā nākotnē pieņems konkrētus lēmumus šī svarīgā jautājuma atrisināšanai ...*”. Turpinās apspriedes par strādniekiem. In: Brīvā Zeme, 25.04.1939.

⁹ Mums vajaga atgriezties pie ista darba. In: Brīvā Zeme, 29.06.1939.

- ¹⁰ Valdības darbība. Ministru kabineta sēde. In: Valdības Vēstnesis, 03.05.1939. Formāli tas bija vēl tikai likumprojekts, jo tika nodots Valsts Saimnieciskajai padomei atsauksmei; faktiski tas bija jau likums.
- ¹¹ Centīgie un ilggadējie laukstrādnieki nodrošināti slimokasē. In: Kurzemes Vārds, 05.05.1939.
- ¹² Uzlabojumi daudz bērnu laukstrādnieku ģimenēm. In: Kurzemes Vārds, 05.05.1939.
- ¹³ Mūsu uzdevums – zemturu spējas un zināšanu līmeni vēl celt. In: Brīvā Zeme, 26.05.1939.; 1940. gada aprīlī tika pieņemts jauns likums – par ģimenes piemaksām arī pusgada strādniekiem, lai gan mazākām nekā gada strādniekiem. Sk.: Jauns atbalsts darba vīriem. In: Brīvā Zeme, 24.04.1940.
- ¹⁴ Tika pat apgalvots, ka “*nekur laukstrādnieki nebauda tādās priekšrocības un pretimnākšanu, kā tas ir Latvijā*”. Pārdomājiet pirms jurģiem. In: Brīvā Zeme, 12.04.1939. Iespējams, tas bija pārspilējums, taču uzmanība laukstrādnieku stāvokļa uzlabošanai patiešām tika pievērsta.
- ¹⁵ Ko nozīmē jaunais likums. In: Brīvā Zeme, 04.05.1939.
- ¹⁶ Jaunās Latvijas darba centrāles uzdevumi. In: Brīvā Zeme, 02.05.1939.
- ¹⁷ Jaunais likumprojekts par darba sagādāšanu. In: Brīvā Zeme, 03.05.1939.
- ¹⁸ Ibidem.
- ¹⁹ Ibidem.
- ²⁰ Ko nozīmē jaunais likums.
- ²¹ Privātiem darba apgādes kantoriem un birojiem, ja tie nebija saņēmuši Darba Centrāles atļauju turpināt darbu, bija jālikvidējas ar 1940. gada 1. janvāri. Sk.: Noteikumi par darba apgādes iestāžu likvidēšanu. In: Lauku Pastnieks, 12.01.1940.
- ²² Šodien iecels darba centrāles direktoru. In: Brīvā Zeme, 04.05.1939.
- ²³ Jaunais likumprojekts par darba sagādāšanu. In: Brīvā Zeme, 03.05.1939. Sikāk par Centrāles uzbūvi sk.: ARTURS RUNDZĀNS. Latvijas Darba Centrāles izveide un darbība 1939.–1940. gadā lauksaimniecības politikas kontekstā. Maģistra darbs. Rīga 2013, 34.–39. lpp.
- ²⁴ Darba centrāle atvērusi jau 10 nodaļas. In: Jaunākās Ziņas, 28.12.1939.
- ²⁵ Sāk darboties darba centrāles padomtuves. In: Rīts, 10.10.1939.
- ²⁶ Jāiesniedz ziņas par nodarbinātiem kvalificētiem strādniekiem. In: Jaunākās Ziņas, 05.09.1939.
- ²⁷ Jāsamazina rūpniecībā nodarbināto darba roku skaits. Valsts Prezidenta Ulmaņa norādījumi Brocēnos. In: Latvijas Kareivis, 01.06.1939.
- ²⁸ Ibidem; Ierobežota darbinieku pieņemšana. In: Brīvā Zeme, 20.06.1939.; piemēram, tika apgalvots, ka 2000 studentu esot izteikuši vēlēšanos doties lauku darbos. Sk.: Akadēmiskā jaunatne vēlas palīdzēt lauku darbos. In: Brīvā Zeme, 20.05.1939.
- ²⁹ Darba centrāles uzdevumi kļūst arvien plašāki. In: Latvijas Kareivis, 02.06.1939.
- ³⁰ Mums vajaga atgriezties pie ista darba.
- ³¹ Ibidem.
- ³² Mājkalpotāju lietderīga nodarbināšana. In: Brīvā Zeme, 09.02.1940.; M. ŽUBĪTE. Būsim pašas savas mājas kopējas. In: Zeltene, 15.03.1940., 4. lpp.
- ³³ Slaists un slimests. In: Jaunākās Ziņas, 06.05.1939.
- ³⁴ Darba Centrāle strādā. In: Brīvā Zeme, 02.06.1939.
- ³⁵ Sāk atjaunot mājkalpotāju darba līgumus. In: Brīvā Zeme, 09.02.1940.
- ³⁶ ŽUBĪTE, Būsim pašas savas mājas kopējas. Tika iecerēts dibināt sieviešu darba arteli, kas varētu nodrošināt atsevišķus mājkalpotāju pakalpojumus, izveidot Rīgas pilsētas mājkalpotāju skolu, kā arī normēt mājkalpotāju darba laiku. Tas bija domāts gan mājkalpotāju skaita samazināšanai, gan mājkalpotāju darba apstākļu uzlabošanai.

- ³⁷ Kas varēs nodarbināt mājkalpotājas. In: Rīts, 29.02.1940.; galu galā neregistrēto mājkalpotāju skaits nedaudz pieauga un sasniedza 1883. Sk.: Noraidīti 1883 lūgumi nodarbināt mājkalpotājus. In: Jaunākās Ziņas, 01.04.1940.
- ³⁸ Pilsētnieku nodarbe. In: Pašvaldību Balss, 01.01.1940.; absolūtos skaitļos, savukārt, visvairāk mājkalpotāju bija polietes, tad – latvietes, baltkrievietes, krievietes, vācietes un ebrejietes. Sk.: Mājkalpotāju lietderīga nodarbināšana. In: Brīvā Zeme, 09.02.1940.
- ³⁹ Pilsētnieku nodarbe. In: Pašvaldību Balss, 01.01.1940.
- ⁴⁰ (Kārļa Ulmaņa pieraksti). LNA LVVA, 5969-1-235, 23.–24. lp.
- ⁴¹ Cit. no: RUNDZĀNS, Latvijas Darba Centrāles izveide, 56. lpp.
- ⁴² Darba Centrāle uzsāka mājkalpotāju pārbaudes, sākotnēji – Rīga un Jūrmalā, “... lai pārliecinātos, vai mājsaimniecībā nenodarbina personas, kas pēc nodzīvošanas ilguma vai citādi neatbilst jaunā darba likuma nosacījumiem”. Mājkalpotāju pārbaude Rīgas Jūrmalā. In: Brīvā Zeme, 22.08.1939. Zīmīgi, ka tika minēta tikai viena likuma pārkāpēja: “... žīdu tautības pilsoni Rīvu Štromu darba centrāle sodījusi ar 25 ls.” In: Ibidem. Presē tika publicētas pat sava veida denunciacijas, piemēram: “Užavas lauksaimniecības biedrība ziņo, ka žīdu tautības iedzīvotāji nodarbinot daudzas mājkalpotājas – latvietes.” Zemgales lauki runā. In: Zemgales Balss, 27.02.1940. “Mūsu apkārtnē novērots, un sevišķi pilsētās un apdzīvotos centros, kad žīdi nodarbina mājkalpotājas latvietes. Tagadējā laikā, kad lauku darbam trūkst darba roku, būtu no svara noliegt svešautiešiem darbā saistīt latviešu tautības mājkalpotājas. Lai svešautieši darbā pieņem tikai savas tautības ļaudis.” Sk.: Žīdiem žīdu kalpotājus. In: Madonas Dzīve, 25.01.1940.; savukārt “... vairākas lauksaimniecības biedrības savos iesniegumos ... joprojām asi vēšas pret slaušiem un izsaka neapmierinātību par latviešu mājkalpotāju nodarbināšanu cittautiebnieku ģimenēs. Dzirciema lauksaimniecības biedrība ieteic noliegt svešautiešiem nodarbināt kalpotājus – latviešus, jo tiem īsta darba vieta ir lauku sēta”. Lauku balsis. In: Brīvā Zeme, 29.02.1940. Te pat ir gandrīz lieki pievērst uzmanību tam, ka “cittautiebnieki” un “svešautieši” tiek aplūkoti kā īpašs gadījums.
- ⁴³ Sk., piemēram, informāciju presē: “Kā izrādās, Liepājas un Aizputes apriņķa pilsētās un ciemos nodarbina 1794 mājkalpotājas. Apm. puse no visiem mājkalpotājiem, vai 49,3 % nodarbināti žīdu ģimenēs. Atļauts palikt 1292 mājkalpotājiem.” Pabeigta mājkalpotāju līgumu pārreģistrēšana. In: Kurzemes Vārds, 03.04.1940.
- ⁴⁴ Pazīstami vārdi krāpnieku vidū. In: Brīvā Zeme, 10.04.1940.; te ir zīmīgi tas, ka t. s. svešautieši tiek saukti arī par krāpniekiem; sk. arī: Atstādināta advokāta kukuļošanas mēģinājums. In: Brīvā Zeme, 09.04.1940.
- ⁴⁵ Mūsu uzdevums – zemturu spējas un zināšanu līmeni vēl celt. In: Brīvā Zeme, 26.05.1939.
- ⁴⁶ Darba Centrāle strādā.
- ⁴⁷ Viņi atgriezās darbā un godīgā dzīvē. In: Brīvā Zeme, 24.07.1939.
- ⁴⁸ Ibidem.
- ⁴⁹ Ibidem.
- ⁵⁰ Darba Centrāle atvērusi jau 10 nodaļas; Kas varēs nodarbināt mājkalpotājas.
- ⁵¹ Darba centrāle rūpēsies par apgādājamajiem rīdziniekiem. In: Jaunākās Ziņas, 18.01.1940.
- ⁵² Arī tur jāievēro lietderība. In: Zemgales Balss, 09.02.1940.
- ⁵³ No Skaistkalnes. In: Bauskas Vēstnesis, 08.02.1940.
- ⁵⁴ Kaut kā vieglākā uzsācēji. In: Brīvā Zeme, 05.03.1940.
- ⁵⁵ Uzraudzības režīms tirdzniecībā, rūpniecībā un amatniecībā. In: Ekonomists 1939, Nr. 24, 1682. lpp.
- ⁵⁶ Slaistu likums jau sagatavots. In: Brīvā Zeme, 27.01.1940.
- ⁵⁷ AIVARS STRANGA. Ebreji un diktatūras Baltijā. 1926–1940. Rīga 2002, 229.–230. lpp.; sk. rakstus presē ar zīmīgiem virsrakstiem, piemēram: Madonā nesamērīgi daudz žīdu veikalus. In: Madonas Ziņas, 12.1939.; “... jauni žīdu veikali Madonā vairs nebūtu atverami ...” Ibidem; parādījās pat diezgan

- skaidri izteikta nepatika pret ebrejiem – piemēram, apveicot kooperatīvu attīstību, tika uzsvērts: “*Nav nemaz ilgi atpakaļ, kad gandrīz vai katrā apdzīvotā vietā veikala izkārtnē rādīja, kad veikalu īpašnieks ir žīds. Šie veikalnīki kā zirnekļa tīklā bija apņēmuši gandrīz vai visu valsti.*” Kooperatīvu svētīgais darbs. In: Madonas Ziņas, 25.01.1940. Cits jautājums ir par to, ka, mazumtirdzniecībai pakāpeniski modernizējoties un tajā ienākot lielākiem spēlētājiem – piemēram, tādiem kā “Turība”, vismaz daļa mazo veikaliņu, lai kam tie piederētu, pazustu. Piemēram, Varakļānos, kur pilnīgi dominēja sīki veikaliņi, bija paredzēts atvērt “Turības” veikalu (Varakļānos būs centr. sav. “Turība” veikals. In: Daugavas Vēstnesis, 18.05.1940.), taču diez vai mazie veikaliņi – kuri pastāv pat mūsdienās – ātri padotos vai zaudētu savu nišu.
- ⁵⁸ Slaistu likums jau sagatavots. In: Rīts, 27.01.1940.
- ⁵⁹ Zemgales lauki runā.
- ⁶⁰ Ielu slaisti. In: Daugavas Vēstnesis, 15.02.1940.
- ⁶¹ Sastāda slaistu sarakstu. In: Kurzemes Vārds, 29.02.1940.
- ⁶² Bauskas pilsētas valde reģistrē slaistus un dikdieņus. In: Bauskas Vēstnesis, 08.02.1940.
- ⁶³ Sikāk sk.: AIVARS STRANGA. Latvijas ārējie ekonomiskie sakari. 1919.–1940. gads. Attiecības ar lielvalstīm (saimnieciskie, politiskie, diplomātiskie aspekti). Rīga 2015, 270.–275. lpp.
- ⁶⁴ Slaistiem būs jāiet darba nometnēs. In: Brīvā Zeme, 28.02.1940.
- ⁶⁵ Ieslodzīti nometnēs, slaisti policijas uzraudzībā tiktu nogādāti kūdras purvos, lai raktu “zemes malku” – kā cēli sauca kūdru. Tātad būtu jāierīko nometnes, slaisti vismaz minimāli jābaro un jāuztur policija, kas viņus uzmanītu. Vai no slaistu darba būtu jēlkāda ekonomiska atdeve, par to nekas netika teikts.
- ⁶⁶ Lauki apsveic ierosinājumu par slaistu novietošanu darba nometnē. In: Kurzemes Vārds, 01.03.1940.
- ⁶⁷ Slaistus nodod tiesai. In: Zemgales Balss, 07.04.1940.; uzreiz pēc 1939. gada 5. oktobra Latvijas un PSRS līguma – t. s. bāzu līguma – presē sākās PSRS cildināšana, ieskaitot ļoti pozitīvu Padomju Savienības ekonomikas attēlošanu, tas attiecās arī uz cīņu par darba disciplīnu: “... *ar kopējā darba jaucējiem, kuru darbība bieži šķitusi pat noziedzīga, padomju valdība pratusi ātri un nesaudzīgi tikt galā.*” Padomju Savienībai 23. gadu sākot. In: Brīvā Zeme, 07.11.1939. Tika cildināta PSRS “*māka likt labi strādāt*”, tiesa, nerakstot par to, ar kādām metodēm tas tika panākts; te bija zināmi mājieni arī Latvijas iedzīvotājiem.
- ⁶⁸ Sk., piemēram, rakstu par policijas reidu kādā Liepājas kafejnīcā: “*Vakar vakarā 2. pol. iec. priekšnieks A. Bisenieks ar uzraugiem izdarīja kontroli Petera kafejnīcā Graudu ielā 43. Ļaužu pārpildītā kafejnīcā pie galdiņiem dikā sēdēja ļaudis, kuru sejas te redzamas gandrīz ik vakarus. To sejas panti apliecināja piederību pie zināmas tautības.*” Kafejnīcas slaistus tramda arī Liepājā. In: Kurzemes Vārds, 25.02.1940. Te ir zīmīga kafejnīcas apmeklētāju iedalīšana pēc “sejas pantiem”. Savukārt Rīgā – kā jau rakstīts – viena no nopietnākajām problēmām bija iedzīvotāju apgāde un bija sākusies malkas pircēju kontrole; piemēram, “*Rīgas preču stacijā rindā bija 4000 pircēju ...*”; uzsākot pircēju kontroli, “*daudzi pircēji ... galvenā kārtā sveštautieši pazuda*”. Sk.: Malkas gaidītāji kontrolē bēg no ierindas. In: Brīvā Zeme, 16.03.1940. Te ir uzkrītoši uzsvērts, ka sveštautieši it kā bēguši no kontroles; varētu iedomāties, ka sveštautiešiem nevajadzēja apkurināt dzīvokļus. Tomēr viņiem kolektīvi tiek pierakstīta necienīga uzvedība, kas ir atšķirīga nekā latviešiem. Jau sākot ar 10. februāri, tika ieviesta pasu kontrole tiem, kuri stāvēja rindā pēc malkas, lai samazinātu t. s. sveštautiešu skaitu, jo “... *novērots, ka daži pēc malkas stāv ikdienas*”. Sk.: Rindā pēc malkas. In: Rīts, 09.02.1940. Pat tik ikdienišķā lietā kā rindā pēc malkas pilsoņus jau sāka dalīt pēc tautības.
- ⁶⁹ Darba vīri strādā – nerunā. In: Latvijas Kareivis, 05.03.1940.; ebreji tika saukti par “*zināmiem sveštautiešiem*”.
- ⁷⁰ “Tos, kas nezina kā nosist laiku”, sūtīs darba nometnēs. In: Kurzemes Vārds, 29.02.1940.; var pat pabrīnīties, cik daudz jaunu vārdu tika izgudrots, lai apzīmētu t. s. slaistus un viņiem līdzīgos, tika liktas lietā pat dainas: “*Dainās šādi cilvēki dēvēti par neveikļiem, un tas ir bijis visnecienīgākais vārds, ar kādu apzīmēts senās sabiedrības loceklis.*” Par slaistiem un neveikļiem. In: Atbalss, 07.02.1940.

- ⁷¹ Sodīti darba devēji un tirgotāji. In: Brīvā Zeme, 08.01.1940.
- ⁷² (Finansu ministrijas pārskats). LNA LVVA, 6824-1-14, 34. lpp.
- ⁷³ Darba dienests ārzemēs. In: Brīvā Zeme, 09.12.1940.
- ⁷⁴ Studenti, skolēni un ierēdņi dos darba rezerves lauksaimniecībai. In: Jaunākās Ziņas, 18.01.1940.
- ⁷⁵ Kad pārjauno mājkalpotāju līgumus. In: Brīvā Zeme, 12.01.1940.
- ⁷⁶ AIVARS STRANGA. K. Ulmaņa režīma sociālekonomiskās iezīmes valsts bojā ejas priekšvakarā. In: Izglītība, 16.08.1991.; Veidnieks tieši atsaucās uz E. Arna rakstu "Ekonomistā", kurā bija izklāstīti Padomju Savienībā pieņemtie drakoniskie lēmumi par labu darba disciplīnas uzlabošanai un cīņai ar slaišiem, ieskaitot aizliegumu zemniekiem atstāt kolhozus un sovhozus un darba grāmatiņu ieviešanu: "... *uzņēmumu un iestāžu administrācija drīkst pieņemt darbā tikai tādas strādniekus un kalpotājus, kas uzrāda darba grāmatiņu.*" E. ARNIS. Darba jautājumi Padomju Savienībā. In: Ekonomists 1940, Nr. 4, 245. lpp. Veidnieks atklāti iestājās par PSRS pieredzes pārņemšanu Latvijā.
- ⁷⁷ RUNDZĀNS, Latvijas Darba Centrāles izveide, 48., 56. lpp.
- ⁷⁸ 20 000 skolnieku un studentu šovasar dosies lauku darbos. In: Rīts, 26.03.1940.
- ⁷⁹ Šodien lems par darba roku sadalīšanu. In: Rīts, 26.01.1940.
- ⁸⁰ Lauku balsis. In: Brīvā Zeme, 29.02.1940.
- ⁸¹ Vienmērīgu labklājību visiem. In: Brīvā Zeme, 02.03.1940.
- ⁸² Lielā sanāksme noslēgusies. In: Brīvā Zeme, 04.03.1940.
- ⁸³ Pilsētu strādniecība un ierēdņi uz lauku darbiem. In: Brīvā Zeme, 04.03.1940.
- ⁸⁴ Ieteicams laikus izšķirties par lauku darbu. In: Brīvā Zeme, 20.03.1940.
- ⁸⁵ Valsts atbalsts latgaliešiem, kuri pāries strādāt uz citurieni. In: Brīvā Zeme, 05.04.1940.
- ⁸⁶ Kā jau minēts iepriekš, doma par šādu nodokli, īpaši vecpuišiem, pastāvēja jau sen. Lai arī nodoklis netika uzlikts, dažviet tieši vecpuiši tika uzrunāti ar lūgumu sniegt atbalstu konkrētām vajadzībām. Piemēram, Usmas pamatskola lūdza vietējos vecpuišus finansiāli atbalstīt skolas koptaldu un uzņemties gādību par kādu trūcīgu bērnu. Tas bija tīri atzīstams lūgums. Izrādījās, ka arī Usmas pagasta vecākais M. Rozentāls bija vecpuišis, un viņš pirmais atsaucās uz lūgumu. Sk.: Vecpuiši uzņemas trūcīgo bērnu apgādāšanu. In: Ventas Balss, 07.04.1940. Kā redzam, ministrs Veidnieks runāja par neprecēto nodokli, nevis par vecpuišu un/vai vecmeitu nodokli. Te atšķirība bija būtiska: ja runa būtu tikai par neprecētiem, šāds nodoklis skartu vairākumu Latvijas iedzīvotāju un būtu ārkārtīgi nepopulārs ("*Mūsu valsts iedzīvotāju vairumu sastāda tieši neprecējušies – no vīriešiem 54%, bet no sievietēm 47,8%.*" Sk.: B. IGALS. Ģimene un statistika. In: Pašvaldību Balss, 01.06.1940.; savukārt, pieņemot, ka vecpuiši un vecmeitas ir tikai tie, kuri nebija precējušies, sasniedzot noteiktu vecumu, tādu, protams, bija daudz mazāk: pieņemot 34 gadus par kritisko vecumu, 25,4% vīriešu un 26,4% sieviešu nebija precējušies. Ibidem. Attieksme pret vecpuišiem bija kritiskāka nekā pret vecmeitām: "*Aplikt visus vecpuišus ar lieliem nodokļiem – teica man vairākās vietās. Tad redzēs, ka visi precēsies.*" Dilstoši apriņķi. In: Bauskas Vēstnesis, 28.05.1940.
- ⁸⁷ STRANGA, K. Ulmaņa režīma sociālekonomiskās iezīmes.
- ⁸⁸ Ko paredz jaunais ienākuma nodoklis. In: Brīvā Zeme, 01.03.1940.
- ⁸⁹ 20% piemaksa pie ienākuma nodokļa par labu Valsts Aizsardzības fondam. In: Latvijas Kareivis, 01.03.1940.; Paaugstināts ienākuma nodoklis valsts aizsardzībai. In: Brīvā Zeme, 01.03.1940.
- ⁹⁰ (Politiskās policijas materiāli). LNA LVVA, 3235-6-316, 3. lpp.
- ⁹¹ Ibidem, 3235-6-11, 42. lpp.
- ⁹² Ibidem, 6824-1-38, 52. lpp.
- ⁹³ Ibidem.
- ⁹⁴ Ibidem, 59. lpp.
- ⁹⁵ Ibidem, 55. lpp.

- ⁹⁶ Noteikts pašvaldības nodoklis pilsētniekiem. In: Rīts, 15.03.1940.
- ⁹⁷ Valstij vajaga būt stiprai un drošai. In: Brīvā Zeme, 08.01.1940.
- ⁹⁸ Piemēram, 1940. gada aprīlī tika publicēts apjomīgs pētījums par saimniecību skaitu, lielumu un citām raksturīgām īpašībām Bauskas apriņķī; tas pierādīja, ka darbaspēks aizplūst arī no šī apriņķa, kurš bija viens no ekonomiski visspēcīgākajiem Latvijā, pie tam tas bija raksturīgi arī citiem apriņķiem Zemgalē, kas tika saukta par Latvijas maizes klēti: “*Nav noslēpums, ka Zemgalē ir daudz tādu saimniecību, kurās trūkst ne tikai laukstrādnieku, bet pat saimnieku. Ir ļoti daudz tādu saimniecību, kuru īpašniekiem nav pēcnācēju un līdz ar to nebūs saimnieku.*” Sk.: Skaitļi, kas brīdina. In: Brīvā Zeme, 30.04.1940.
- ⁹⁹ 7000 strādnieku novietos sezonas darbos. In: Jaunākās Ziņas, 17.04.1940.
- ¹⁰⁰ Laukos darbs un peļņa. In: Brīvā Zeme, 16.04.1940.
- ¹⁰¹ Sašaurināta ražošanas rūpniecības un amatniecības uzņēmumos. In: Brīvā Zeme, 19.04.1940.
- ¹⁰² Saskaņā ar A. Šmita dotajiem datiem 1939. gadā ar kūdras rakšanu bija nodarbojušies 3000 strādnieku, tagad, 1940. gadā, bija vajadzīgi vismaz 10 000. Sk.: Kūdras rūpniecībā atļaus nodarbināt tikai pilsētniekus. In: Jaunākās Ziņas, 04.03.1940.; skaidrs, ka visvairāk kūdras bija vajadzīgs Rīgai; pilsētai piederēja 21 purvs 11 300 ha platībā; februārī tika secināts, ka “... līdz šim Rīga nav sevišķi daudz darījusi savu purvu izmantošanai”. Rīgas purvi tika rakti galvenokārt ar lāpstām – smags un nepatīkams darbs; mašīnu bija ļoti maz – 1940. gada sākumā tikai četras. Sk.: Kurināmā sagāde jāveic visā pilnībā. In: Brīvā Zeme, 23.02.1940.
- ¹⁰³ Sabiedrisko lietu ministrs A. Bērziņš pie Liepājas darba darītājiem. In: Kurzemes Vārds, 27.04.1940.
- ¹⁰⁴ Pilsētu strādnieki lauku darbos Kurzemē. In: Kurzemes Vārds, 10.05.1940.
- ¹⁰⁵ Lielākie uzņēmumi maksās vienreizēju peļņas pieauguma nodokli. In: Brīvā Zeme, 10.05.1940.
- ¹⁰⁶ Pilsoņiem jādod, kas valstij vajadzīgs. In: Brīvā Zeme, 25.05.1940.

SUMMARY

As it has been repeatedly remarked, the main problem faced by Latvia's economy was the shortage of rural labour. However, in early 1939 civil servants at the Ministry of Finance believed that this problem “.. could not be solved solely through the regulations of administrative nature”. In early January 1939, the press featured articles under a very significant and promising title: “Our Second Agrarian Reform”. After stating the well-known fact – that there was a very large number of farms that failed to apply intensive, modern methods of farming but instead employed extensive labor force, including foreign workers – the publications underlined the need to rationalise agriculture. It was to be carried out with the assistance of a new national bank – the General Bank of Agriculture; among its main tasks was the promotion of “.. the rationalisation and mechanization of work, use of electricity and more careful utilisation of all resources”. The authors went as far as declaring: “It is not without a reason that a Latvian economist described the foundation of the General Bank of Agriculture as the second agrarian reform”. Establishment of one new national bank certainly could not usher in an agrarian reform, although loans issued by such a bank could be of help in the modernisation of farms, which, however, was a long and extended process. However, the shortage of rural labour was an acute problem that required an immediate solution – even the academically oriented magazine “Economists” [The Economist] published dramatic statements, such as: “Agriculture risks to collapse if the necessary labour force is not imported from

abroad ..”. Radical administrative measures could provide a quick solution. Any other measures could not hope even partly to cure the long-neglected illness, which, however, was impossible to be cured completely. At the very beginning of April or probably even in the last days of March the government started drafting the Law on the Central Labour Office; as later admitted by Ulmanis himself, at the beginning they had hoped to finalise the law within a week but work on it turned out to be more complicated than it had been expected and took four weeks instead. On May 2, the government passed a draft law “On the Procurement of Jobs and Dislocation of Labour Force”, for the practical implementation of which a new institution – the Central Labour Office – was created.